

Toen

Als ik bomma zie, denk ik aan het glazen vogeltje dat in mijn letterbak staat, naast het lege vakje van Bessie Blauw. Ik durf het nauwelijks aan te raken. Altijd ben ik bezorgd dat er iets van af zal breken. Het snaveltje of zo.

‘Wil je meer vertellen over vroeger?’ vraag ik.

Bomma legt haar handen op het album. ‘Jawel,’ zegt ze. ‘Waar zal ik beginnen?’

‘Toen je kind was?’ vraag ik.

‘Jouw leeftijd?’ vraagt bomma. Ze wrijft over haar kin. ‘Het is heel lang geleden. Ik herinner me alleen flarden van die tijd.’

‘Waar denk je als eerste aan?’

‘We woonden in Amsterdam. Met... mijn moeder, mijn vader en mijn twee zusjes. Mijn vader David was een levensgenieter, hij had altijd een grapje klaar. Hij speelde soms dat hij een operaster was. Dan zette hij een langspeelplaat op en zong uit volle borst mee met de liederen die door de kamer schalden.’

Ik lach even.

‘Jouw oom Dolf en oom Peter waren gek op hem. Ze keken als betoverd naar mijn vader als de speelkaarten door zijn vingers vlogen.’

Mijn moeder... Voor haar was hij niet gemakkelijk. Hij deed waar hij zin in had en zij moest thuis alles opknop-

pen. Het was een lieve vrouw. Jarenlang heb ik op haar verjaardag een takje goudenregen op haar portret gelegd.'

Bomma laat een stilte vallen.

'Had hij broers of zussen?' vraag ik.

'Mijn vader?' vraagt bomma. Ze strijkt een kreukel glad in haar peignoir. 'Hij was de oudste van drie broers. Zijn jongste broer, Israël, was schrijver, en Emanuel was uitgever. Boeken, altijd ging het om boeken bij ons thuis.'

Nu nog, denk ik. We lezen thuis veel.

Bomma's gezicht ziet er minder getekend uit als ze over vroeger vertelt.

'Een keer spookte hij met een laken over zijn hoofd door het huis. We hadden grote pret, want het was een spook dat pijp rookte!'

Ik zie het voor me.

Bomma's gezicht betreft. 'Ook hij is meegenomen door de moffen, in een veewagen. Met zijn glanzende wandelstok, zijn grapjes, zijn speelkaarten en zijn pijp-tabak.'

De lach verdwijnt direct van mijn gezicht.

De middagzon valt zacht de kamer binnen, alsof ook die wil meeluisteren naar bomma's verhaal. Het herinnert me aan vroeger, als ze me in het Engels voorlas uit *Winnie the Pooh*. Eigenlijk past zonneschijn niet bij dit verhaal, het zou moeten regenen.

Bomma slaat langzaam een bladzij om.

'Die rotoorlog,' fluistert ze.

Ik kijk haar aan.

‘Mijn zusjes Esther en Liesje waren op precies dezelfde dag jarig als mijn vader.’

‘Wat toevallig,’ zeg ik verbaasd.

‘Ja,’ zegt bomma. ‘Zij kregen cadeaus en ik niet. Ik keek vast erg beteuterd, want mijn moeder zei: “Ga maar eens boven op de kast in de slaapkamer kijken.” En daar lag – speciaal voor mij – een groen met bruin gelakte griffeldoos. Bovenop was een vogel geschilderd.’

Bomma’s ogen beginnen te fonkelen bij deze herinnering.

‘Ik was gek op mijn moeder. Een lieve, rustige vrouw. Jouw moeder is naar haar vernoemd, Branca. Dat ging vroeger zo in families.’

‘Vertel je meer over je zusjes?’

‘Ik kon het altijd goed vinden met Liesje. Als kind speelden we samen toneelstukjes en plukten we boeketten. Later speelden mijn kinderen met de hare, Eddy en Hesje.

Jouw moeder was even oud als Hesje. Ze waren onafscheidelijk.’

Bomma sluit haar ogen terwijl ze verder praat.

Ik luister zoals ik nog nooit eerder luisterde.

‘En op een dag was Hesje weg, en ze kwam nooit meer terug. Niemand durfde Branc te vertellen wat er precies gebeurd was. Ze was nog maar vijf jaar, ze begreep het natuurlijk niet en miste haar nichtje.’

‘Ja,’ zeg ik ademloos.

‘Je moeder kreeg Hesjes kleren toen ze weggehaald was. Kleding was schaars in de oorlog, het was zonde om ze weg te doen.’

Het klinkt bijna als een excuus.

‘Jouw moeder was iets groter dan Hesje, dus de kleding was haar net te klein. De strik op de jurk zat te hoog, dat vond je moeder niet fijn.’

Ik stel me mama voor als kind. Draaiend voor de spiegel, zoals ze dat nu nog doet. Goed kijkend hoe de kleding valt. Ze is er heel secuur in.

Bomma’s vingers zoeken de volgende bladzijde in het album.

‘Esther,’ zegt ze. ‘Mijn andere zus.’

Een deftig geklede vrouw met donker opgestoken haar en een baby op haar arm kijkt ons aan.

‘Zij is verliefd geworden in het kamp.’

‘Echt?’ vraag ik verbijsterd.

Bomma duwt haar bril recht. ‘Haar man was overleden en ze bleef achter met twee kinderen. Toen ze een keer stiekem uitging werd ze opgepakt door de Duitsers en werd ze weggevoerd naar het kamp. Misschien dat de liefde het voor Esther wat draaglijker heeft kunnen maken de laatste dagen.’

Bomma is diep weggezonden in gedachten.

Ik ben onder de indruk, wat praat ze helder.

‘Ik was bang om gewoon even naar buiten te lopen. Ik verborg die ster op mijn geruite jas achter mijn handtas.’ Ze legt haar hand op haar linkerborst, alsof ze de ster daar nog voelt zitten.

Opeens begrijp ik wat er laatst met mama gebeurde in het warenhuis. De geruite jas. Mijn moeder zag geen vrolijke ruit, zij zag oorlog.

‘We moesten de ster zelf betalen en opnaaien,’ zegt

bomma vol afschuw. 'Dat merkteken.'

In mijn gedachten zie ik haar aan tafel zitten. Net zoals mama en ik laatst zaten, met naald en draad en het naaigoed op schoot. Maakte ze ongeduldige rijgsteken of deed ze het juist heel netjes?

Onderduiken

‘Ze dachten: we gaan werken. Ze dachten: we komen terug. Ze dachten dat ze moesten douchen, maar het was bedrog. Kamp Sobibor...’

Ze legt beide handen opengespreid op het fotoboek alsof ze daar troost zoekt.

‘Dit is alles wat ik nog van ze heb. We móéten ze onthouden,’ zegt ze zacht. ‘Jij ook.’

‘Ja,’ fluister ik.

‘Hoe lukte het je om de oorlog door te komen?’ vraag ik.

‘Gedeisd houden,’ zegt bomma. ‘Niet opvallen. Stil zijn wordt een gewoonte,’ zegt bomma. ‘Een tijdlang was ik veilig in Betondorp. Bompa was niet Joods. Joodse vrouwen die getrouwd waren met een niet-Joodse man werden in het begin vrijgesteld van transport naar de kampen. Maar op een gegeven moment moest ik toch onderduiken.’

Bomma staart naar buiten.

‘We bespraken alles wat geregeld moest worden voor het onderduiken in het Engels, om de kinderen niet ongerust te maken. Kleine Branc, Stella en bompa hadden roodvonk. Ik wilde voor ze zorgen, maar ik móést weg. Ik was bang voor verraad die soms uit onverwachte hoek kon komen. Het verscheurde me om Branc te horen huilen. Ik voel nog de hete verlamming in mijn

lijf toen ik de deur achter me dichttrok.’

Bomma ziet er moe uit, maar ik wil haar niet stoppen en ik laat mezelf meevoeren met haar verhaal.

‘Een vriendin nam me in huis tot het ergste gevaar geweken was. De Freule noemden we haar. Uiteindelijk was de oorlog voorbij. Ik... ik was er nog... als enige van mijn hele familie.’

Wat herinnert ze zich alles nog scherp, denk ik. Ze heeft het op zo’n manier verteld dat de foto’s in mijn verbeelding tot leven komen. Ik zie nu overgroot opa David met een laken over zijn hoofd rondspoken, en ik stel me bomma voor die mijn moeder – toen nog kind – helpt om de kleren van Hesje aan te trekken, en Hesje zelf in een kamp...

Ik schrik van het geluid van de rinkelende telefoon. Ik spring op en neem de hoorn van de haak. ‘Met de telefoon van mevrouw Kohnhorst-Querido.’

‘Wat keurig,’ zegt mijn oom Peter. Het is een broer van mama en hij woont in Amsterdam.

‘Hallo,’ zeg ik.

‘Ik wil graag even met mijn moeder spreken,’ zegt Peter. ‘Kan dat? Ik hoorde dat het niet zo goed met haar gaat.’

Ik geef de telefoon aan bomma.

Het is een kort gesprek. Oom Peter praat meer dan bomma. Ik hoor hem de vraag stellen: ‘Hoe gaat het?’ Ze antwoordt kort. ‘Och.’

Ik bedenk me dat deze vraag eigenlijk heel moeilijk is om te beantwoorden.

‘Kan ik nog iets doen?’ vraag ik, zodra het telefoongesprek klaar is.

Bomma ziet er moe uit. Ik pak mijn jas.

‘Wil je iets drinken?’ vraag ik. ‘Kan ik een boek voor je pakken?’ Haar boekenkast staat vol, wat heeft ze veel gelezen.

Bomma schudt haar hoofd. ‘Laat mij hier maar rustig zitten.’

Ze vouwt haar handen weer over het album.

Ze is niet helemaal alleen, denk ik, en ik trek de deur achter me dicht.